

Kök Türk Yazıtlarının Bayırkuları *

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ | 0000-0003-4606-9006 |

sgomec@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Öz

Türk tarihinde, bilhassa Kök Türk ve Uygur Kağanlıkları çağında karşımıza çıkan bir Bayırku kavmi vardır. İyi atlar yetiştiren Bayırkuların bir kısmı demircilik ve tarım ile uğraşıyorlar, aynı zamanda kendi imalleri olan yaylara da maharetle hükmediyorlardı. Çin kaynaklarında Tölöslerin bir boyu olarak anılan Bayırkuları, Tokuz Oguz federasyonu içerisinde de görmek mümkündür. Kök Türk Kağanlığı döneminde devletin doğusunda ve Oguzların kuzeyinde yaşıyorlardı. Bayırkuların gücü Uygurlar çağına geldiğimizde artık eskisi gibi değildir. Herhalde bu sırada onların büyük bir kısmı Uygur birliği altında, problemsiz bir şekilde yaşamaktaydılar. Onlar zaman zaman adı geçen devletlerle dost, bazan da düşmanca ilişkiler içinde yaşadılar. Fakat gerçek olan şudur ki, daima dikkat edilmesi ve korkulması gereken bir boydular. Herhalde birlik yapısını koruyamayan bu Türk kabilesi 10. asırdan sonra çevredeki daha güçlü federasyonlara girdiler ve bir süre geçince de isimlerini bile unutup, mensubu oldukları siyasi yapıların adlarını aldılar. Bayırku adını en son A. Stein tarafından 1907 yılında Tun-huang bölgesindeki Miran Kalesi harabeleri içinde bulunan ve üç kısımdan meydana gelen belgelerde görmekteyiz. Muhtemelen onlar bu sıralarda da Kansu Uygurlarına tabi idiler ve etkili bir konumdaydılar. İşte biz bu çalışmada bugün ismi artık pek bilinmeyen, ancak Kök Türk ve Uygur dönemindeki bazı tarihi olayların içinde gördüğümüz Bayırkular hakkında kısa bir değerlendirme yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Bayırku Adı, Türk Tarihi, Kök Türk Tarihi, Uygur Tarihi, Kök Türkçe Yazıtlar.

Atf Bilgisi

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Kök Türk Yazıtlarının Bayırkuları”, *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Haziran 2024, ss. 125-140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577227>

The Bayirku's of Kok Turks Inscriptions

Prof. Dr.Saadettin Yağmur GÖMEÇ | 0000-0003-4606-9006 |

sgomec@ankara.edu.tr

Ankara University, Faculty of Languages History and Geography, Department of History, Ankara, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Abstract

There is a Bayirku tribe that we encountered especially in the period of Kok Turk and Uyghur Kaganates in the History of Turks. Some of the Bayirkus, who raised good horses, were engaged in blacksmithing and agriculture, and also skillfully manipulated the bows they made themselves. It is possible to see the Bayirkus, which is referred to as a tribe of Tölös in Chinese sources, also within the Tokuz Oguz federation. They lived in the east of the state and in the north of the Oguzs during the Kök Turk Khaganate. The power of the Bayirkus is no longer the same when we come to the age of the Uyghurs. At this time, most of them were probably living under the Uyghur union without any problems. While they lived occasionally friendly with the states said their names, but sometimes lived in hostile relations. But, it is real that Bayirkus was a tribe which should always have been considered and feared. The tribe of Turks, probably didn't protect the structure of their unity, joined much stronger federations after 10th century, then forgot their names after a while and they took the names of political structures they belonged. We last see the name Bayirku in documents consisting of three parts found by A. Stein in the ruins of Miran Castle in the Tun-huang region in 1907. They were probably subject to the Kansu Uyghurs at this time and were in an influential position. In this study, we will make a brief evaluation about the Bayirku people, whose names are not well known today, but we have seen in some historical events during the Kok Turk and Uyghur periods.

Keywords: Bayirku Name, Turkish History, Kok Turk History, Uyghur History, Kok Turkish Inscriptions

Citation

Gömeç, Saadettin Yağmur, "The Bayirku's of Kok Turks Inscriptions", *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 125-140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577227>

Bu çalışmada bugün ismi artık pek bilinmeyen, ancak Kök Türk ve Uygur dönemindeki bazı tarihi olayların içinde gördüğümüz Bayırkular hakkında kısa bir değerlendirme yapacağız. Bununla birlikte 7 ve 8. asır hadiselerine dair bilgiler veren Çin kaynaklarında Tölöslerin bir boyu şeklinde anılan Bayırku Türklerine bu sıralarda, Tokuz Oguz federasyonunun bir üyesi olarak rastlamak mümkündür. Onları Kök Türk Kaganlığı çağı belgelerinde ise, devletin doğusunda ve Oguzların kuzeyinde görüyoruz. Kısacası Kök Türk yazıtlarında “Bayırku” (𐰽𐰺𐰠𐰪𐰸), Çin tarihlerinde “Pa-ye-ku” biçiminde kaydedilen bu ad, Tibetçe metinlerde “Bayarbgö” ve “Bayarkata”¹ şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bayırku isminin ne manaya geldiğini söylemek zordur. Kaşgarlı Mahmud'da onların adları geçmiyor. Belki -bayu, yani zenginleşmek² fiiliyle alâkalı bir kelime olabilir. Bununla beraber bir parçası olduklarını belirttiğimiz Tokuz Oguzlara baktığımızda onların; Uygur, Bugu, Kun, Bayırku, Tongra, Apa İsi, Sse-ki (belki Çik İl~Sek El), Kıpçak (veya Çepni/Ch'i-pi), Ku-lun-wu-ku (Korunuk/Kulunuk/Kalın Ok/Kalın Oguz?) gibi kabilelerden meydana geldiklerini görmekteyiz.³ Buradaki Oguz kelimesi de herhalde başlangıçta bir kabileyi değil, federasyon veya diğer bir deyimle siyasi beraberlikleri ifade ediyordu. Ayrıca Tölös kavramı da anlaşılıyor ki, yarı teşkilatlı Türk gruplarıydılar ve Bayırkular da bunların içinden çıkıp, illerini oluşturup, kendi isimlerini almış bir Türk boyudur.

Bilindiği üzere 7. asrın başlarında Kök Türk Kaganlığının batısında bulunan topraklarda bir kargaşa yaşandı. Bu esnada çok genç yaşta Tardu Yabgu'nun yerine batıdaki On Ok Türklerinin idaresini üstlenen torunu Çor

¹ V. Thomsen, “Dr.M.A.Stein’s Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tun-huang”, *Journal of Royal Asiatic Studies*, London 1912, s. 189; J. M. De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daba Sair Tatarların Tarih-i Umumi*, C. III, İstanbul 1924, s. 15; E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*, Petersburg 1903, s. 89; W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. N. Uluğtuğ, Ankara 1942, s. 60, 154; M. T. Liu, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, II. Buch, Wiesbaden 1958, s. 189.

² Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, çev. B. Atalay, Ankara 1986, s. 274.

³ E. G. Pulleyblank, “Some Remarks on the Toquzoghuz Problem”, *Ural-Altaysche Jahrbücher*, 28/1-2, Wiesbaden 1956, s. 39; Liu, *age.*, II. Buch, s. 592; İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983, s. 123-124; C. Mackerras, “Uygurlar”, *Erken İç Aya Tarihi*, der. D. Sinor, İstanbul 2000, s. 429; S. Y. Gömeç, “Oguzlara Dair Bazı Tespitler”, *Düşünce ve Tarih*, 8/93, Ankara 2022, s. 3-6.

Alp (Ch'u-lo) Tigin (Ho-sa-na/Kasar=Hazar), dağınık Tölösleri kontrol altında tutmayı başarmıştı. İli bölgesi ve eski Wu-sun topraklarında oturan Çor Alp (Ch'u-lo), batıda bulunan birçok Kök Türk ve Tölös kabilesini yönetiyordu. Tıpkı dedesi gibi kendi payına düşen bölgeyi sağ ve sol beylerbeyliği biçiminde idare etmekteydi. Tam bu sırada Çin imparatorluğu yine ikili oynamaya başladı. Onun ne kadar rakibi varsa hepsine destek verdi. Çor Alp da gelen Çinli sefirlere son derece kötü davranıyordu. Bununla birlikte Çor Alp, Tölöslerin kendisine karşı yapacakları menfi bir hareketten de çekinmekteydi. O yüzden topladığı birkaç yüz oymak beyini öldürttü.⁴ Bu onun için büyük bir hata idi ve bundan dolayı Tölös kabileleri isyan etti. Uygur (Hui-ho), Bayırku (Pa-ye-ku), Ediz (A-tie?), Tongra (T'ung-lo), Bugu (P'u-ku), Apa İsilere (A-pu-se/Abuz) birleşerek, işte kaynaklarda ilk defa tarafımızdan ortaya çıkarılan Altı Bag Bodun'u meydana getirdiler.⁵

Bununla beraber 627 senesinde, dünya yaratıldığından beri Türk tarihinde pek görülmemiş ilginç bir hadise yaşandı. Yazın tam ortasında kar yağmaya başladı. Ürünler mahvoldu, hayvanlar kırıldı. Çin kaynakları bu sırada beş güneş aynı anda doğdu, üç ay birden görüldü diyorlar.⁶ İnsanlar yiyecek bir lokma ekmeğe, bir yudum kızıma muhtaç oldular.⁷ Halk altından kalkamayacağı vergilerle ezildi. Bundan biraz sonra (627) Altı Bag Bodun ve Sır Tarduşlar fırsatını bulup, ayaklandılar. Felaketler devletin üstüne peşisıra çökmekteydi.

Neticede Kök Türk kaganı İllig (veya İl), oğlu Yükcünç (Yü-ku) Şad ile yeğeni A-shih-na She-erh'i (T'o Şad/belki Togu Şad veya A-shih-na Çöl) bu isyanı bastırmakla vazifelendirdi. Ama o, Uygur ileri gelenlerinden P'u-sa (Busar/Basar) tarafından mağlûp edildi. Kagan bu işe çok kızmıştı. İllig

⁴ B. Ögel, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi", *Belleten*, C. 19, Ankara 1955, s. 332-333; De Guignes, *age.*, C. II, s. 344-345, 420-421, C. III, s. 16; Chavannes, *age.*, s. 14-24; Liu, *age.*, s. 350.

⁵ S. Y. Gömeç, "Altı Bag Bodun Üzerine", *Erciyes*, 39/458, Kayseri 2016, s. 4-8.

⁶ J. T. Chang, *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Doktora Tezi, Taipei 1968, s. 47-48; De Guignes, *age.*, C. II, s. 359-364, 431, C. III, s. 16; Chavannes, *age.*, s. 24-25; Liu, *age.*, s. 141, 193-194, 359; L. N. Gumilev, *Drevniye Tyurki*, Moskva 1967, s. 196; Ö. İzgi, "Çinlilerin Göktürk ve Uygurları Yerleştirme Siyaseti", *I. Türkoloji Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 1980, s. 198; M. Mori, "Sogdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri", *Belleten*, 47/185, Ankara 1984, s. 348.

⁷ İslam inancına göre Hz. Muhammed pekçok mucize göstermiştir. Bunlardan birisi de ayın parçalanması hadisesidir.

Kagan bunun üzerine, meseleyi çözmek için diğer yeğeni Tuğlu'yu (T'u-lu/Togru/Törü/Doğulu Şad) görevlendirdi, fakat Tuğlu da (T'u-lu/Togru/Törü/Togulu) yenildi (628) ve askerlerinin önemli bir kısmını yitirdi. Böyle bir durum onun yönettiği boyların da kendisini bırakmasına sebep oldu. Zaten bu düşüncesiz tigin yaptığı işlerle halkının nefretini çekmişti. Bu başarısızlık üzerine İllig Kagan'ın, Tuğlu'yu (T'u-lu/Togru/Törü/Togulu) tutuklatması da zamanlama hatasıydı.⁸ O da, doğabilecek felaketleri düşünmeden baş kaldırdı.

Hakikatte İllig Kagan'ın saldırıları karşısında ne yapacağını şaşırın Çin imparatorluğunun imdadına, yine hükümetin akıllı memurları yetişti. Onlar Türklerden korkulmaması gerektiğini, Türkleri yenmek için uygun şartların oluştuğunu ve bunları da şunlara dayanarak söylüyorlardı: Birincisi, İllig Kagan'ın geleceği göremediği, yeteneksiz ve sevimsiz insanları etrafına topladığı belirtiliyordu. Sonra Tongra, Bugu, Uygur, Sır Tarduş vs. kabilelerin beylerinin hırslarının doğurduğu kötü durum vardı. Ayrıca kaganın ailesinden Toku Şad ve Yükünç Şad'ın başarısızlığının askerlerine de tesir etmesi, moralleri bozmuştu. Bir başka sebep de, ülkede ortaya çıkan tabii felaketlerdi. Çin hükümeti stratejik müttefikler olarak, Ötüken'de yaşayan Çinlilere de çok güveniyordu.⁹

Bütün bu menfi olaylar, Kök Türk kabilelerinin birer birer ayrılmalarına sebep oldu. Esasında İllig Kagan'ın tabisi durumundaki Sır Tarduşların İrkin (Erkin) unvanını taşıyan Inanç'larının yanına giderek ona bağlandılar. Birlik maalesef yavaş yavaş dağılıyordu. Halk daha fazla açlık ve eziyet çekmek istemiyordu. Çevredeki yabancı ülkeler de durumu kendi lehlerine döndürmeye çalıştılar.¹⁰

Bu arada tesirleri Togla Nehrinden İrtiş'e kadar uzanan Sır Tarduşlar, ne yazık ki, bağımsız harekette bulunmayı akıllarına getirmiyorlardı. Bu onların kendilerine güvenmediklerinin de işaretiydi. Hâlâ Börülülerin manevi nüfuzundan korkuyorlardı.¹¹ İhanetlerin boyutu o derece büyüktü ki, 629 tarihinde Altı Bag Bodun da Çin'e teslim olmağa geldi.¹² Ama ister

⁸ S. Y. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara 2011, s. 140-141; S. Y. Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara 2015, s. 56-57.

⁹ Liu, *age.*, s. 324-325; Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s. 141.

¹⁰ Gömeç, *age.*, s. 90.

¹¹ Gumilev, *age.*, s. 198; İzgi, *agm.*, s. 198; Chang, *agt.*, s. 56-57.

¹² Gömeç, *age.*, s. 91.

günümüzün, ister geçmişin sosyal şartları içerisinde değerlendirilsin, böyle bir hareket kesinlikle mazur gösterilemez.

Netice Kök Türk Kaganlığı uzun sürecek bir karanlığa ve kargaşaya sürüklendi. Bereket ki, hâlâ milleti ve devleti düşünenler vardı. Kutlug Şad (İl-teriş) ile kardeşleri yanlarına eski dostları Bilge Tunyukuk'u da alıp, bu kötü gidişe dur dediler ve sonunda Börülü ailesi meşakkatli bir mücadelenin ardından birliği sağladı. Kahraman İl-teriş 691 senesinde ölünce, oğulları Bilge ve Köl Tigin küçük olduklarından dolayı, töre gereği yerine kardeşi Kagan, kaganlık tahtına oturdu.

Kagan Kagan herhalde yirmiyedi yaşında¹³ başa geçtiği sıralarda hâlâ ülke içerisinde sıkıntılar sürüyordu. Onun kararlı ve planlı hareketleri sayesinde bir müddet sonra huzur sağlanacak ve Türkler yeniden ezeli düşmanları Çin ile mücadele içine gireceklerdir.

Çin gibi bir ülkeye diz çöktürmek o çağın şartlarında son derece önemlidir. Asya'nın bu yerleşik ve devasa memleketi karşısında kendisini ispatlamayan hiçbir gücün veya devletin diğer halklar tarafından meşru görülmediği bir gerçektir. İşte bu hâl göz önüne alınınca, eski Türk kaganlıklarının siyasi birliği meydana getirdikten sonra, elbetteki tek sebep bu olmamakla beraber, neden Çin'e sefer açtıkları kolaylıkla anlaşılacaktır. Çünkü devletlerarası ilişkilerde gerçek olan zayıflara değil, denk ya da kuvvetli bir hasıma kendini kabul ettirmek ilkesi söz konusudur.

Bu suretle hem ülke içinde huzuru sağlama hem de dışarıda Türk Devletinin gücünü bütün dünyaya göstermek amacıyla fetih hareketlerine girişildi. Buna bağlı olarak Kök Türk orduları 693 senesinde başlamak üzere Çin'e yirmi beş kere saldırdılar. Kaganın Çin'de sağladığı başarılar üzerine birçok boy ve kavim Kök Türklerin tabiyetine girdi. Ancak Kök Türk askerlerinin bu sıralarda Çin ve Kıtanlar ile uğraşmasını fırsat bilen Türgiş kabilesi isyana kalkıştıysa da, 699 tarihinde onlara büyük bir darbe indirildi.¹⁴ Ne yazık ki, aynı vakitlerde Kırgızların da devlete karşı bir teşebbüsleri olmuştu.¹⁵

¹³ *Tunyukuk Yazıtı*, II. Taş, Güney tarafı, 6. satır; Doğu tarafı, 1. satır.

¹⁴ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 18-19. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 16. satır: "Türgiş kagan Türküm, bodunım erti. Bilmedükün üçün, bizinge yanıldukın, yazıntukın üçün kaganı ölti. Buyrukı, begleri yime ölti. On Ok bodun emgek körti".

¹⁵ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 20-21. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 16-17. satır: "Bars beg erti. Kagan atıg bunta biz birtimiz. Singilim konçuyıg birtimiz. Özi yangılı. Kaganı ölti.

İki güçlü Türk kabilesine gereken ders verildikten sonra “Bilge 17 yaşındayken, yani 700 senesinde Tangutlar üzerine bir sefer düzenlendi. Tangut hükümdarının bütün malı-mülküyle beraber, oğlu ve karısı da ele geçirildi”.¹⁶ Bilge Şad, 18 yaşına ulaştığında, yani 701 yılında Kansu’nun kuzey-doğu taraflarındaki “Altı Çub Sogdak’a doğru”¹⁷ ordu yollandı ve Çinlilerin Ong Tutuk kumandasındaki beş tümen askerleri burada perişan edildi. Köl Tigin bizzat bu savaşlarda yine büyük yararlıklar gösterdi ve Çin ordusu bozguna uğratıldı”.¹⁸

Çin’e 702 senesinde bir Kök Türk akını olduğu gibi, herhalde bir dönürlük vesilesiyle 703’te Kapgan Kagan, imparatoriçe Wu’ya bir elçi gönderdi.¹⁹ Esasında Kapgan bu evlilik görüşmeleriyle hem Çin’i parmağında oynatıyor, hem de bu durumu fırsat bilerek Çin’in iç işlerine karışıyordu.

Aynı yıl (703), “Bilge yirmi yaşındayken milletin ve devletin ana unsurlarından birisi olan Basmıllar, Kök Türklerle ticareti kestikleri ve elçi yollamadıklarından dolayı hücumu uğradılar. Onlarla bir savaş yapıldı ve Kök Türk tabiyetine tekrar sokuldular”.²⁰ Burada ilgi çeken nokta, kitabelerde Basmılların “ıduk-kut oğuşım”, yani kutlu soyum diye anılmış olmalarıdır. Hakikatte Basmıllar da, Tokuz Oguz, Türgiş ve Uygurlar gibi kutlu Türk soyundan sayılıyorlardı. Bununla birlikte onların tarihteki önemlerine baktığımızda, güçlü bir Türk kabilesi oldukları anlaşılır. Basmıllar, Uygur çağına kadar bu özelliklerini yitirmediler. Her ne kadar yukarıda onların

Bodunu küng boltı. Kögmen yir-sub idisiz kalmazun tiyin; Az, Kırkız bodunıg itip-yaratıp keltimiz”.

¹⁶ *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 24. satır: “Yiti yigirmi yaşımā Tangut tapa süledim. Tangut bodunıg bozdım. Oğlın, yotuzın, yilkısın, barımın anta altım”.

¹⁷ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 31. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 25. satır: “Altı Çub Sogdak tapa”.

¹⁸ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 32. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 25. satır: “Tabgaç Ong Tutuk biş tümen sü kelti, süngüşdüimiz. Köl Tigin yadağın oplayu tegdi. Ong Tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı. Yaraklıgdı kaganka ançuladı. Ol süg anta yok kiltimiz”.

¹⁹ J. Marquart, *Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften*, Leipzig 1898, s. 5; Chavannes, *age.*, s. 134, 188; Liu, *age.*, s. 164, 219, 255, 599-600; B. Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmalar”, *DTCF. Dergisi*, 17/1-2, Ankara 1959, s. 267; S. G. Klyastorniy, *Drevnyurykskiye Runičeskiye Pamyatniki Kak Istočnik po Istorii Sredney Azii*, Moskva 1964, s. 93-94; H. N. Orkun, *Türk Tarihi*, C. I, Ankara 1946, s. 114; Chang, *agt.*, s. 151-152, 162; R. Huang, *Çin Tarihi*, çev. A. Sönmez, İstanbul 2007, s. 120.

²⁰ *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 25. satır: “Yirmi yaşımā Basmıl ıduk-kut oğuşım bodun erti. Arkış ıdmaz tiyin süledim...ıçğertim”.

Börülülerle yaptıkları harp bir cümle ile geçiyorsa da, herhalde bu kavga çok kanlıydı. Bu neticeye şurdan varıyoruz ki, Kök Türk Börülü hanedanının iktidardan uzaklaştırılmasında baş rolü oynayarak, bir nev'i belki bu savaşın intikamını aldılar. Bilindiği üzere bu durum onların da işine yaramadı ve bu mücadeleden en kârlı Uygurlar çıktı.

Muhtemelen bu vakitlerde, 705 veya 706 yılında yazımızın konusunu oluşturan bir de Bayırku seferi vardır. Kitabelerden öğrendiğimize göre; “Bayırkuların Ulug İrkinleri düşman olduğundan, herhalde Togla Nehri yakınlarındaki Türgi Yargun Köl’de yapılan harpte Bayırku kuvvetleri bozguna uğratılmıştı”.²¹ Bilge Kagan Yazıtında ve Çin kaynaklarında anlatılmayan bu savaş sonunda Ulug İrkin kendi canını zor kurtarabilmişti.²²

Dokuz aileden müteşekkil Bayırku kabilesinin 710 tarihinden önce itaat altına sokuldukları Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtının, doğu tarafında verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır ki, bu sırada yapılan Kırgız savaşı esnasında Köl Tigin muhtemelen Bayırku beyinden ganimet olarak aldığı atlara binmiştir. Bu hususta kitabelerde şöyle deniyor: “Köl Tigin yirmi altı yaşında iken Kırgızlara doğru ordu gönderdik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen Yış’ı aşarak, yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastık. Kırgız kaganı ile Songa Yış’da savaştık. Köl Tigin burada Bayırku’nun ak aygırına binip hızla saldırdı. Bir eri ok ile vurdu, iki eri takip ederek mızrakladı. Bu çarpışmada Bayırku’nun ak aygırının uyluğunu kırarak, yaraladılar. Kırgız kaganı öldürüldü, ülkesi ele geçirildi”.²³

Yukarıdaki cümlelerde de gördüğümüz üzere Köl Tigin’in harplerde bindiği atların büyük bir kısmı daha önce yendiği beylere ait olup, aşağı-yukarı hepsinin de bir adı vardır. Hiç şüphesiz Türklerde askeri araç ve gereçlerin içerisinde atın yeri çok önemlidir. Adeta Türk, at ile özdeşleşmiştir. Onlar hakkında bilgi veren Batılı yazarlar; at başka bir kavmi sırtında taşır, fakat

²¹ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 34. satır: “Anta kisre Yir Bayırku Ulug İrkin yağı boltı. Anı yanyıp Türgi Yargun Költe bozdımız. Ulug İrkin azkınya erin tezip bardı”.

²² Gömeç, *age.*, s. 139-143; S. Y. Gömeç, “Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler”, *Tarih Araştırmaları*, 27/44, Ankara 2008, s. 16.

²³ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 34-36. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 26-27. satır: “Köl Tigin altı otuz yaşına Kırkız tapa süledimiz. Süngüg batımı karı söküp Kögmen Yışığ toga yorıp Kırkız bodunıg uda basdımız. Kaganın birle Songa Yışda süngüşdümüz. Köl Tigin Bayırkuning ak adgırın binip oplayu tegdi. Bir erig okun urtı, eki eri udı aşırı sançdı. Ol tegdükde Bayırkuning ak adgırın udlıkın sıyu urtı. Kırkız kaganın ölürtümüz, ilin altımız”.

Türkler at üstünde ikamet eder. Onlar ata sanki yapışmış gibidirler. Türk ata bindiğinde babasını bile tanımaz, diyorlar. Türk anasından yarı at, yarı insan olarak doğmuş denilse yeridir. Hatta bazı Türk kabilelerinin hikâyelerinde attan doğan kahramanlar vardır. Türklerin atları sanki kanatlı kuşlara benzer. Eski bir Türk atasözü “at Türk’ün kanatıdır”²⁴ der. En eski belgelerde “kan terleyen atlar”, “Fergana atları” veya “Türk atları” diye anılan bu hayvanlar fazla iri olmamakla beraber, son derece dayanıklı ve çevik idiler.²⁵ Ayrıca Türk, kendisinden ziyade atına önem verir. Atını kendisi yetiştirir. Türk’ün ömrünün günlerini toplasan, at üstünde geçen zamanı diğer günlerinden daha fazladır. Kapının önüne at bağlamak ululuk ve büyüklük işaretidir.²⁶ Türk’e “dile benden ne dilerse” diye sorulsa, “at ile silah” der. Alış-verişlerini at sırtında yaparlar, yerler, içerler. Mübalağasız onun boynuna sarılarak, tatlı rüyalara dalıp, uyurlar. At üstünde olmak, Türk’ü cennette ipeklî yastıklar üzerinde yatmaktan daha çok mutlu eder.²⁷ Türk Tarihi ve kültüründe atın yeri o kadar önemlidir ki, bunun için ayrı bir çalışmaya ihtiyaç vardır.²⁸

²⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I, s. 48-49.

²⁵ Y. Liu, “The Han Empire and the Hellenistic World: Prestige Gold and the Exotic Horse”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 20/3, Kaifeng 2002, s. 176-195; S. Y. Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2018, s. 112-113; J. Tao, “Heavenly Horses of Bactria: The Creation of the Silk Road”, *Emory Journal of Asian Studies*, Vol. I, Atlanta 2019, s. 6-14.

²⁶ Türk milletinin hayatında at o denli önemlidir ki, buna dair gelenek ve inanışlar sayılmakla bitmez. Belki yukarıda özetlediklerimizi biraz daha açacak olursak; atı Tanrı’nın yeryüzüne gönderdiğine, ölen bir adamın atının gözü defin sırasında yaşlı ise o kişinin cennete gideceğine; at sırt üstü ağnırırsa havaların bozulacağına, gebe kadınlar atların yanında çok gezerse, doğumlarının kolay olacağına; at nalının nazarı önlediğine, rüyada at görülürse dileğin gerçekleşeceğine inanıldığı gibi; yönlerin tarifinde at doğuyu, kuş güneyi, balık kuzeyi, ayı batıyı gösterir. Bkz, Y. Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Ankara 2012, s. 136-140.

²⁷ L. Cahun, *Introduction à L’Histoire de L’Asie*, Paris 1896, s. 51; G. Nemeth, “Peçenek ve Kumanların Dili”, çev. J. Eckmann, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ (Belleten)*, 3/14-15, Ankara 1950, s. 97; El-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkâbeleri ve Türklerin Fazîletleri*, çev. R. Şeşen, Ankara 1967, s. 68; M. Müller, *İstanbul’dan Mektuplar*, Çev. A. Buğra, İstanbul 1978, s. 25; L. Rasonyi, *Tarihî Türkçülük*, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 131; R. P. Lindner, “Nomadism, Horses and Huns”, *The Past and Present*, No 92, Oxford 1981, s. 3; P. Vaczy, “Hunlar Avrupa’da”, *Atilla ve Hunları*, haz. G. Nemeth, çev. Ş. Baştav, Ankara 1982, s. 82-83; Mehmet Emin Efendi, *İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat*, haz. R. Akdemir, Ankara 1986, s. 49-50; B. İsakov, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Bişkek 2009, s. 58; Y. Kalafat, *Altaylardan Anadolu’ya İnanç Göçü*, Ankara 2012, s. 141, 152; S. Y. Gömeç, “Türk Tarihinde Peçenekler”, *DTCF. Dergisi*, 53/1, Ankara 2013, s. 261; Kalafat, *age.*, s. 141.

²⁸ S. Y. Gömeç, “Türk Kültüründe At”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozğır*, Konya 2016, s. 819-831; S. Y. Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2018, s. 175-

Dolayısıyla iyi atlar yetiştiren Bayırkuların bir kısmı demircilik ve tarım ile uğraşıyorlar, aynı zamanda kendi imalleri olan yaylara da maharetle hükmediyorlardı.²⁹

Bunlar bir yana Türk tarihinin en meşhur hükümdarlarından birisi olan Kapgan Kagan'ın son zamanlarına doğru ülke içerisinde birtakım sıkıntıların yaşandığı ortadadır. Bu sırada Çin imparatorluğu da sürekli Türk topluluklarına kucak açıyordu. Herşeyden önce birbirleriyle kavga eden, birlik ve beraberlikten yoksun Türklerin kullanılması çok kolaydı.

Buna bağlı olarak Kapgan Kagan ömrünün son seferini (716) Togla kıyısındaki Bayırkulara yapmış ve onları bozguna uğratmıştı. Fakat zafer sarhoşluğu içinde bulunan Kapgan, Ötüken'in merkezine dönerken gerekli emniyet tedbirlerini almadı. Bir kayın ormanından geçerken Bayırku askerleri önüne çıkarak Kapgan'ı öldürdüler. Bu sırada büyük ihtimalle, Bayırku yurdunda bulunan bir Çin elçisine Kapgan'ın başını keserek, verdiler. Kapgan Kagan'ı öldüren Bayırku askerinin adı Çince belgelerde Hsieh-chih-lo şeklinde geçiyor.³⁰ Çin'e gönderilen Kapgan'ın başının imparator Hsüan Tsung tarafından Çin başkenti Chang-an'ın ana caddesinde bir direğe asılarak halka gösterildiği söylenmektedir. Çinliler böylece yıllarca kendilerine dünyayı dar eden bir büyük Türk'ten kurtulmuş olmanın sevincini bu şekilde yaşadılar. Bunun üzerine bazı Türk kabilelerinin ileri gelenleri Çin'e gelerek dostluklarını ve bağlılıklarını gösterme gafletinde bulundular.³¹

Fakat Kapgan'ın öldürülmesi hadisesi insanı oldukça düşündürmektedir. Nasıl bir kagan, zaferden dönerken birilerinin tuzağına düşüp ve başı kesilerek Çin'e götürülür? Yanında hiç kimse yok muydu? Ordu nerede idi? Bu anlaşılması güç bir durumdur ve birçok karanlık noktayı ihtiva etmektedir. Mutlaka devletin içinde iyi gitmeyen birşeyler vardı. Çünkü daha sonra yaşanan olaylar bunu ispatlıyor. Bunları da bize Çin kaynakları haber vermektedir ki, Kapgan'ın son zamanlarına doğru çevresindekilere karşı

176.

²⁹ İ. Togan-G. Kara-C. Baysal, *Eski T'ang Tarihi*, Ankara 2006, s. 147.

³⁰ S. Y. Gömeç, *Dişi Kurtun Çocukları*, Ankara 2012, s. 99-105; Chang, *agt.*, s. 170.

³¹ W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1987, s. 210; De Guignes, *age.*, C. II, s. 401; Gumilev, *age.*, s. 450; Liu, *age.*, s. 170-171, 223, 258-259; R. Giraud, *L'Empire des Turcs Celestes*, Paris 1960, s. 52; E.Parker, "Inscription de L'Orkhon", *Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society*, Vol. 31 (1896-97), Shanghai, s. 12; Chang, *agt.*, s. 170-171.

tutumunun değiştiğini, hatta birtakım aile üyelerinin daha onun sağlığında kaçarak Çin'e geldiklerini görmekteyiz.

Kök Türk Kaganlığında böylesine dikkat çekici bir hadiseye imza atan Bayırkuların adı ülke genelinde yayılmış olmalı ki, onlar Uygurlar devlet idaresini üstlendikten sonra da göze batmaktaydılar. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Uygurlar devrinde de dokuz aileden meydana gelen Bayırkular, ünlü Börü Ken (Mo-yen Çor/belki Börü Kun/Genişleten/Yayan)³² Kagan'ın yazıtlarından birisi olan Terhin'de: "...çabış sengün bodumı tokuz bayırku..."³³, diye anılmaktadırlar. Ancak Bayırkuların gücü Uygurlar çağında artık eskisi gibi değildir. Ne dönemin kitabelerinde ne de Çin yıllıklarında buna dair bir iz rastlanmıyor. Herhalde onların büyük bir kısmı Uygur birliği altında, problemsiz bir şekilde yaşamaktaydılar.

Bayırku adını en son, 9. yüzyılın ilk yarısı ile 10. asrın başlangıç zamanlarında tutulduğunu sandığımız ve A.Stein tarafından 1907 yılında, Tarım havzasının güney taraflarının korunması için inşa edilen, Tun-huang bölgesindeki Miran Kalesi harabeleri içinde bulunan³⁴ ve üç kısımdan meydana gelen belgelerde görmekteyiz.³⁵ Muhtemelen onlar bu sıralarda da Kansu Uygurlarına tabi idiler ve etkili bir konumdaydılar.

Sonuç olarak; Türk tarihinde, bilhassa Kök Türk ve Uygur Kaganlıkları çağında karşımıza çıkan bir Bayırku kavmi vardır. Onlar zaman zaman adı geçen devletlerle dost, bazan da düşmanca ilişkiler içinde yaşadılar. Fakat gerçek olan şudur ki, daima dikkat edilmesi ve korkulması gereken bir boydular. Herhalde birlik yapısını koruyamayan bu Türk kabilesi 10. asırdan sonra çevredeki daha güçlü federasyonlara girdiler ve bir süre geçince de isimlerini bile unutup, mensubu oldukları siyasi yapıların adlarını aldılar.

³² K. Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s. 335.

³³ *Terhin Yazıtı*, Kuzey tarafı, 4. satır.

³⁴ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C. II, İstanbul 1938, s. 63; Thomsen, *agm.*, s. 181-182; S. Y. Gömeç, "Miran Metinleri Üzerine Bir Çalışma", *Türk Kültürü*, 34/394, Ankara 1996, s. 79-84.

³⁵ *Miran Metinleri*, A yüzü 15. satır.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	28.03.2024
Kabul Tarihi:	18.05.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	28.03.2024
Date of Acceptance:	18.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça | References

CAHUN, L., *Introduction à L'Histoire de L'Asie*, Paris 1896.

CHANG, J.T., *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Doktora Tezi, Taipei 1968.

CHAVANNES, E., *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*, Petersburg 1903.

DE GUIGNES, J.M., *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daba Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, C. III, İstanbul 1924.

EBERHARD, W., *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. N.Uluğtuğ, Ankara 1942.

EBERHARD, W., *Çin Tarihi*, Ankara 1987.

El-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkâbeleri ve Türklerin Fazîletleri*, çev. R.Şeşen, Ankara 1967.

GİRAUD, R., *L'Empire des Turcs Celestes*, Paris 1960.

GÖMEÇ, S.Y., "Altı Bag Bodun", *Türk Kültürü*, 31/358, Ankara 1993.

GÖMEÇ, S.Y., "Miran Metinleri Üzerine Bir Çalışma", *Türk Kültürü*, 34/394, Ankara 1996.

GÖMEÇ, S.Y., "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler", *Tarih Araştırmaları*, 27/44, Ankara 2008.

GÖMEÇ, S.Y., "Türk Tarihinde Peçenekler", *DTCF. Dergisi*, 53/1, Ankara 2013.

GÖMEÇ, S.Y., *Dişi Kurtun Çocukları*, Ankara 2012.

GÖMEÇ, S.Y., *Kök Türk Tarihi*, Ankara 2015.

GÖMEÇ, S.Y., *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara 2015.

GÖMEÇ, S.Y., "Türk Kültüründe At", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Konya 2016.

GÖMEÇ, S.Y., *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2018.

GÖMEÇ, S.Y., *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2018.

GUMİLEV, L.N., *Drevniye Tyurki*, Moskva 1967, s.196.

HUANG, R., *Çin Tarihi*, Çev. A.Sönmez, İstanbul 2007.

İSAKOV, B., XVIII. Ve XIX. Yüzyullarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Bişkek 2009.

İZGİ, Ö., “Çinlilerin Göktürk ve Uygurları Yerleştirme Siyaseti”, I. Türkoloji Kongresi Tebliğleri, İstanbul 1980.

KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983.

KALAFAT, Y., *Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü*, Ankara 2012.

KALAFAT, Y., *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Ankara 2012.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, çev. B.Atalay, Ankara 1988.

KLYAŞTORNIY, S.G., *Drevnyurkskiye Runičeskiye Pamyatniki Kak Istočnik po İstorii Sredney Azii*, Moskva 1964.

LİNDNER, R.P., “Nomadism, Horses and Huns”, No 92, *The Past and Present*, Oxford 1981.

LİU, M.T., *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'uküe)*, II. Buch, Wiesbaden 1958.

MACKERRAS, C., “Uygurlar”, *Erken İç Asya Tarihi*, der. D.Sinor, İstanbul 2000.

MARQUART, J., *Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften*, Leipzig 1898.

Mehmet Emin Efendi, *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, haz. R. Akdemir, Ankara 1986.

MORİ, M., “Sogdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri”, *Belleten*, 47/185, Ankara 1984.

MÜLLER, M., *İstanbul'dan Mektuplar*, çev. A. Buğra, İstanbul 1978.

NEMETH, G., “Peçenek ve Kumanların Dili”, çev. J. Eckmann, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 3/14-15, Ankara 1950.

ORKUN, H.N., *Eski Türk Yazıtları*, C. II, İstanbul 1938.

ORKUN, H.N., *Türk Tarihi*, C. I, Ankara 1946.

ÖGEL, B., “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi”, *Belleten*, C. 19, Ankara 1955.

ÖGEL, B., “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmalar”, *DTCF. Dergisi*, 17/1-2, Ankara 1959.

PARKER, E., “Inscription de L’Orkhon”, *Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society*, Vol. 31 (1896-97), Shanghai.

PULLEYBLANK, E.G., “Some Remarks on the Toquzoghuz Problem”, *Ural-Altaysche Jahrbücher*, 28/1-2, Wiesbaden 1956.

RASONYI, L., *Tarihte Türklük*, Ankara 1988.

THOMSEN, V., “Dr.M.A.Stein’s Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tun-huang”, *Journal of Royal Asiatic Studies*, London 1912.

TOGAN, İ., KARA, G., BAYSAL, C., *Eski T’ang Tarihi*, Ankara 2006.

VACZY, P., “Hunlar Avrupa’da”, *Attila ve Hunları*, haz. G. Nemeth, çev. Ş. Baştav, Ankara 1982.

YILDIRIM, K., *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010.